TALABALARDA MAS’ULIYAT HISSINING SHAKLLANISHIDA TA’LIM MUHITINING PSIXOLOGIK OMILLARI

Nizamova Yulduz Odamboy qizi
yulduzniyozqulova@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu tezisda talabalik davrida mas’uliyat hissining shakllanishi va rivojlanishida ta’lim muhitining psixologik ahamiyati tahlil qilinadi. Mas’uliyat shaxsning o‘z xatti-harakatlari, qabul qilgan qarorlari va bajarishi lozim bo‘lgan vazifalariga ongli munosabatini ifodalovchi muhim psixologik sifat sifatida yoritiladi. Talabalik davrida shaxsning mustaqilligi ortishi, o‘z faoliyatini rejalashtirishi, qarorlar qabul qilishi va o‘z faoliyati natijalarini baholashi mas’uliyat hissining rivojlanishi bilan bevosita bog‘liq. Ta’lim jarayonidagi psixologik muhit, o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi munosabat, mustaqil faoliyat uchun yaratilgan sharoit hamda talabaning o‘z fikrini erkin ifodalashi uning mas’uliyatli xulq-atvorini shakllantirishda muhim omillar sifatida qaraladi.*

Kalit so‘zlar: *talaba, mas’uliyat, ta’lim muhiti, psixologik muhit, mustaqillik, motivatsiya, shaxsiy rivojlanish, o‘qituvchi-talaba munosabatlari.*

Abstract. *This thesis analyzes the psychological significance of the educational environment in the formation and development of a sense of responsibility during the student period. Responsibility is considered as an important psychological quality that reflects an individual’s conscious attitude toward their actions, decisions, and duties. During the student period, the development of independence, the ability to plan one’s activities, make decisions, and evaluate the outcomes of one’s activities is closely associated with the development of a sense of responsibility. The psychological environment of the educational process, teacher–student relationships, conditions created for independent activity, and opportunities for students to freely express their opinions are considered important factors in the formation of responsible behavior.*

Keywords: *student, responsibility, educational environment, psychological environment, independence, motivation, personal development, teacher–student relationships.*

Talabalik davri shaxsning intellektual, ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishida muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. Bu davrda yosh inson nafaqat kasbiy bilim va ko‘nikmalarni egallaydi, balki o‘z faoliyatiga bo‘lgan munosabatini shakllantiradi, mustaqil qarorlar qabul qilishga o‘rganadi va jamiyat oldidagi mas’uliyatini anglay boshlaydi. Shu jihatdan mas’uliyat hissining rivojlanishi talabaning ta’lim jarayonidagi faol ishtiroki hamda kelajakdagi kasbiy faoliyatiga tayyorgarligining muhim psixologik jihatlaridan biridir **[2; 5]**.

Mas’uliyat hissi faqat topshiriqni o‘z vaqtida bajarish yoki belgilangan talabga rioya qilish bilan cheklanmaydi. U shaxsning o‘z faoliyati natijasini anglay olishi, qabul qilgan qarorlariga munosabat bildira olishi, yuzaga kelgan vaziyatlarda mustaqil yo‘l topishi va o‘z xatti-harakatlarini baholashi bilan bog‘liq murakkab psixologik sifatdir. Talaba o‘z faoliyatining natijasi uchun javobgarlikni anglagan sari unda tashabbuskorlik, mustaqillik va o‘z faoliyatini nazorat qilish kabi sifatlarning rivojlanishi uchun imkoniyat kengayadi **[1; 10]**.

Ta’lim muhiti esa ushbu jarayonning shakllanishiga ta’sir ko‘rsatuvchi muhim omillardan biridir. Talabaga nisbatan qo‘yiladigan talablarning aniq bo‘lishi, uning fikri va tashabbusiga munosabat, o‘qituvchining pedagogik yondashuvi, guruhdagi shaxslararo munosabatlar va mustaqil faoliyat uchun yaratilgan imkoniyatlar talabaning o‘z vazifalariga munosabatini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi. Psixologik jihatdan qulay ta’lim muhiti talabaga o‘z imkoniyatlarini namoyon etish, xatolarini tahlil qilish va faoliyatini takomillashtirish imkonini beradi.

O‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi munosabat ham mas’uliyat hissining shakllanishida alohida o‘rin tutadi. Talabaga faqat nazorat obyekti sifatida emas, balki mustaqil fikrlashga qodir shaxs sifatida munosabatda bo‘lish uning ta’lim jarayonidagi faolligini oshirishi mumkin. Bunda talablarga rioya qilish bilan bir qatorda, ularni bajarish sabablarini tushuntirish, natijalarni tahlil qilish va konstruktiv fikr-mulohaza berish ham muhimdir. Bunday yondashuv talabaning tashqi nazoratga bo‘lgan ehtiyojini asta-sekin kamaytirib, o‘z faoliyatini ichki mezonlar asosida boshqarishiga sharoit yaratadi **[4]**.

Talabaning mas’uliyat hissi uning motivatsiyasi bilan ham chambarchas bog‘liq. O‘quv faoliyatining mazmunini anglash, egallayotgan bilimlarining kelajakdagi kasbiy faoliyati uchun ahamiyatini tushunish talabaning o‘z vazifalariga munosabatini o‘zgartirishi mumkin. Faqat baho olishga yo‘naltirilgan faoliyat bilan bilim va shaxsiy rivojlanishga yo‘naltirilgan faoliyat o‘rtasida psixologik farq mavjud. Shuning uchun ta’lim jarayonida talabaning ichki qiziqishi va kasbiy

maqsadlarini hisobga olish mas’uliyatli munosabatning rivojlanishi uchun muhim shartlardan biri sifatida qaraladi. Shuningdek, guruhdagi psixologik muhit ham talabaning mas’uliyatli xulq-atvoriga ta’sir qilishi mumkin. O‘zaro hurmat, hamkorlik, fikr almashish va bir-birini qo‘llab-quvvatlash mavjud bo‘lgan muhitda talaba o‘z fikrini erkinroq ifodalashi va umumiy faoliyatdagi o‘z o‘rnini anglash imkoniyatiga ega bo‘ladi. Jamoaviy topshiriqlarda o‘ziga yuklatilgan vazifani bajarish esa shaxsiy mas’uliyat bilan bir qatorda boshqalar oldidagi javobgarlik hissining ham rivojlanishiga xizmat qiladi

Mas’uliyat hissining shakllanishida talabaning xatolariga bo‘lgan munosabat ham muhimdir. Xatoni faqat salbiy natija sifatida baholash o‘rniga, undan kelib chiqadigan sabablarni tahlil qilish va keyingi faoliyat uchun xulosa chiqarishga imkon berish talabaning refleksiv qobiliyatlarini rivojlantiradi. O‘z faoliyatini tahlil qila olgan talaba o‘zining kuchli va zaif tomonlarini anglaydi, kelgusidagi harakatlarini rejalashtiradi va natija uchun javobgarlikni chuqurroq his etadi **[7]**.

Shu nuqtai nazardan, oliy ta’lim muhitida mas’uliyat hissini rivojlantirish birgina nazorat va talablar orqali emas, balki talabaning mustaqilligi, tashabbusi, motivatsiyasi va refleksiv faoliyatini qo‘llab-quvvatlash orqali amalga oshirilishi maqsadga muvofiqdir. Talabaga muayyan vazifani bajarish bilan birga, uni qanday bajarish yo‘lini tanlash imkoniyatining berilishi mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmasini rivojlantiradi. Bu esa mas’uliyatning tashqi talabdan shaxsiy ehtiyoj va ichki pozitsiyaga aylanishiga zamin yaratadi **[2; 7]**.

Umuman olganda, talabalarda mas’uliyat hissining shakllanishi shaxsiy rivojlanish, ta’lim faoliyati va ijtimoiy munosabatlarning o‘zaro ta’siri asosida kechadigan murakkab psixologik jarayondir. Ta’lim muhitining mazmuni va undagi munosabatlar talabaning o‘z faoliyatiga bo‘lgan munosabatini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun oliy ta’lim jarayonida talabaning mustaqil fikrlashi, qaror qabul qilishi, o‘z faoliyatini baholashi va natijalari uchun javobgarlikni his qilishi uchun psixologik-pedagogik sharoitlarni yaratish muhimdir.

Nazariy tahlil natijalaridan kelib chiqib, oliy ta’lim jarayonida talabalarda mas’uliyat hissini rivojlantirishga qaratilgan amaliy yondashuvlarni takomillashtirish zarur. Buning uchun talabalarga o‘quv faoliyatini mustaqil rejalashtirish, qaror qabul qilish va o‘z faoliyati natijalarini baholash imkoniyatlarini bosqichma-bosqich kengaytirish maqsadga muvofiq. O‘qituvchi tomonidan topshiriqlarning mazmuni va baholash mezonlarining aniq tushuntirilishi, bajarilgan ish yuzasidan konstruktiv fikr-mulohaza berilishi talabaning o‘z faoliyati natijasini

anglashiga yordam beradi. Shuningdek, talabalarning bajarilgan vazifalarini mustaqil tahlil qilishi, yo‘l qo‘yilgan xatolar sabablarini aniqlashi va keyingi faoliyatini rejalashtirishi uchun refleksiv topshiriqlardan foydalanish mas’uliyatli munosabatning rivojlanishiga xizmat qilishi mumkin. Guruhda o‘zaro hurmat va hamkorlikka asoslangan psixologik muhitni shakllantirish, talabalarning tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash hamda ularga muayyan vazifalar bo‘yicha mustaqil javobgarlik berish ham ushbu sifatning rivojlanishi uchun zarur sharoitlarni yaratadi. Bunday yondashuv talabaning faqat tashqi nazorat asosida emas, balki o‘z faoliyatining mazmuni va natijasini anglagan holda mas’uliyatli harakat qilishiga imkon beradi.

Xulosa qilib aytganda, mas’uliyat hissi talabaning faqat o‘quv topshiriqlarini bajarishi bilan belgilanmaydi, balki uning o‘z faoliyatini anglash, qarorlarining oqibatlarini tushunish, mustaqil harakat qilish va o‘z xatti-harakatlarini baholash qobiliyatlarida namoyon bo‘ladi. Ta’lim muhitida ishonch, aniq talab, konstruktiv fikr-mulohaza, mustaqil faoliyat va hamkorlik uchun yetarli sharoit yaratilishi ushbu sifatning rivojlanishiga ijobiy psixologik zamin yaratadi. Shu sababli talabalarda mas’uliyatni shakllantirish jarayonini tashkil etishda ta’lim mazmuni bilan bir qatorda, uning psixologik muhiti va shaxslararo munosabatlariga ham e’tibor qaratish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G‘oziyev E.G‘. *Umumiy psixologiya*. – Toshkent: Universitet, 2002.
2. Nishonova Z.T. *Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya*. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2018. – 600 b.
3. Xaydarov F.I., Xalilova N.I. *Umumiy psixologiya*. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2009. – 335 b.
4. Do‘stmuhamedova Sh.A., Tillashayxova X.A., Baykunusova G., Ziyavitdinova G. *Umumiy psixologiya. 2-kitob: Yosh davrlari va pedagogik psixologiya*. – Toshkent, 2020. – 345 b
5. Davletshin M.G., Do‘stmuhamedova Sh.A., Mavlonov M., To‘ychieva S. *Yosh va pedagogik psixologiya*. – Toshkent, 2007.
6. Karimova V.M. *Ijtimoiy psixologiya*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012. – 172 b.
7. Nishonova Z.T. *Mustaqil fikrlash psixologiyasi*. – Toshkent: Fan, 2005.
8. Muhamedova D.G‘., Mullaboyeva N.M., Rasulov A.I. *Umumiy psixologiya*. – Toshkent: MUMTOZ SO‘Z, 2018. – 298 b.

9. Ismoilova N., Abdullayeva D. *Ijtimoiy psixologiya*. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2013. – 168 b.

10. Mo‘ydinov T.F. *Talabalarda o‘zini o‘zi nazorat qilishni rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari*. – Toshkent, 2023.